

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.39>

ПРАВО НА ПРАВОМІРНЕ СПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ ЯК ПРИРОДНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ: РОЗДУМИ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

Андрусак Г.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Андрусак Г.М. Право на правомірне спричинення шкоди як природне право людини: роздуми про правову природу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

У статті право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності фактичного складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, розглядається як природне право людини. Особа у разі спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам реалізовує правомочності таких природних прав, як право на щастя, право на життя, право на здоров'я, право на честь та гідність. Універсальним у такому випадку є право на щастя (особисте та/або суспільне), яке може переслідувати особа у разі спричинення шкоди за наявності будь-якої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності в діях особи складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, реалізується через можливості природних прав людини, а самі правомочності випливають з природного права. З огляду на методологічний підхід соціального натуралізму протиправна поведінка соціопатичної особистості, для якої характерним є комплекс сваволі та ілюзій, зумовлює виникнення стану однієї з обставин, що виключає кримінальну протиправність діяння, є своєрідним пусковим механізмом зворотної реакції особи, до якої така протиправна поведінка адресована. З огляду на те, що в такий спосіб відбувається захист природних прав людини, а сама поведінка відповідає вимогам, що висуваються законодавцем до котроїсь з обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, свідомість та воля особи, яка спричиняє шкоду правоохоронюваним інтересам, не перебувають у стані аномії, у такої особи відсутній комплекс сваволі та ілюзій, а сама особа не є соціопатичною. У разі ексцесу під час захисту своїх природних прав, коли відбувається спричинення тієї шкоди, яка явно не відповідає тій небезпеці, що загрожує цій особі, свідомість та воля вражені комплексом сваволі та ілюзій, а за такі протиправні дії соціопатична особа притягається до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: природне право, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, необхідна оборона, спричинення шкоди, кримінальна відповідальність, соціальний натуралізм, комплекс сваволі та ілюзій, кримінальне правопорушення, соціопатична особа, кримінальне право.

Andrusiak H.M. The right to legitimate harm as a natural human right: reflections on the legal nature of circumstances that exclude the criminal wrongfulness of an act.

In the article, the right of a person to harm law enforcement interests in the presence of the actual composition of circumstances that exclude the criminal wrongfulness of an act is considered as a natural human right. A person, in the event of damage to law-enforcement interests, realizes the legitimacy of such natural rights as the right to happiness, the right to life, the right to health, the right to honor and dignity. Universal in this case is the right to happiness (personal and/or social), which can be pursued by a person in the event of harm in the presence of any circumstance that excludes the criminal wrongfulness of the act. The right to harm law enforcement interests in the presence of circumstances in the actions of a person that exclude the criminal wrongfulness of an

act is realized through the possibilities of natural human rights, and the powers themselves derive from natural law. Given the methodological approach of social naturalism, the unlawful behavior of a sociopathic person, which is characterized by a complex of arbitrariness and illusions, causes the emergence of a state of one of the circumstances that excludes the criminal wrongfulness of the act, is a kind of trigger mechanism for the reverse reaction of the person to whom such unlawful behavior is addressed. In view of the fact that in this way the protection of natural human rights takes place, and the behavior itself meets the requirements put forward by the legislator to some of the circumstances that exclude the criminal wrongfulness of the act, the consciousness and will of a person who harms law-enforcement interests are not in a state of anomie, such a person lacks a complex of arbitrariness and illusions, and the person himself is not sociopathic. In the case of an excess in the defense of their natural rights, when there is a damage that clearly does not correspond to the danger that threatens this person, consciousness and will are struck by a complex of arbitrariness and illusions, and for such unlawful actions a sociopathic person is brought to criminal responsibility.

Key words: natural law, circumstances excluding criminal wrongfulness of an act, necessary defense, causing harm, criminal liability, social naturalism, complex of arbitrariness and illusions, criminal offense, sociopathic person, criminal law.

Постановка проблеми. У розділі VIII Загальної частини Кримінального України (далі – КК) передбачено обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. До них належать необхідна оборона (ст. 36), уявна оборона (ст. 37), затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38), крайня необхідність (ст. 39), фізичний або психічний примус (ст. 40), виконання наказу або розпорядження (ст. 41), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43), виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1). Кожна з цих обставин може мати місце у разі, коли особа правомірно спричиняє шкоду правоохоронюваним інтересам. Така правомірність визначається в кожному конкретному випадку на підставі наявності фактичного складу обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, який закріплений у відповідній статті Загальної частини КК. При цьому наявність такого фактичного складу здебільшого залежать від фактичних обставин конкретної ситуації, яка підлягає оцінці правозастосовними органами.

З'ясування суті будь-якої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, її правової природи є надзвичайно важливим в аспекті вирішення питання про те, чи підлягатиме особа кримінальній відповідальності за спричинену шкоду правоохоронюваним інтересам, яка може мати різноманітні прояви, як-от спричинення смерті іншій людині, заподіяння їй тяжких тілесних ушкоджень, великих матеріальних збитків тощо.

При цьому, на нашу думку, право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності фактичного складу будь-якої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, є природним правом людини, про що йтиметься далі

Стан опрацювання цієї проблематики. У теорії кримінального права відповідні питання практично не піднімалися, за винятком розгляду права особи на необхідну оборону, яке окремими науковцями розглядається крізь призму природного права людини. Моніторинг комплексних наукових досліджень, присвячених висвітленню проблеми кримінально-правової характеристики обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, вказує на те, що зазвичай інші обставини, відмінні від необхідної оборони, не розглядаються науковцями крізь призму природних прав. Хоча загалом проблема кримінально-правової характеристики обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, була предметом уваги багатьох учених-криміналістів. Наприклад, звернемо увагу на доробок Ю.В. Бауліна, О.О. Дудорова, О.О. Кваші, В.О. Навроцького, Т.В. Столяр, М.І. Хавронюка та багатьох інших.

Метою статті є розгляд права особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності фактичного складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, як природного права людини.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним цінностям у разі захисту своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань, будь-якими не забороненими законом засобами (ст. 55 Конституції України) належить до природних.

Відомий англійський філософ Томас Гоббс, який вніс важливий вклад у розуміння природних прав та природного права, фактично визнає єдине природне право – право на життя, для забезпечення якого мають надаватися інші права (наприклад, право користуватися природними ресурсами, власністю). Цей філософ підкреслює природний характер права людини на свободу, оскільки, на його думку, людина у громадянському суспільстві вільна робити все, що не заборонено законом [1, с. 164]. На думку Томаса Гобса, природне право (*Jus Naturale*) – це свобода використовувати власні можливості задля збереження власної природи (життя), яку має кожна людина та яка дає їй можливість, керуючись здоровим глуздом та власним розумінням, вчиняти будь-які дії, які вона вважає необхідними задля збереження свого життя [34, с. 240]. Джон Локк, відомий англійський філософ та правник, більш широко розглядав перелік природних прав та відновив до них право на життя, свободу та власність [2, с. 334].

К.Ю. Красовський стверджує, що концепція природних прав людини фактично викристалізувалася в таких конституційних текстах, як Декларація незалежності США та Французькій декларації прав людини і громадянина. У першому з них природними правами, які мають невід’ємний характер та належать людині у зв’язку з самим фактом її народження названо життя, свобода та прагнення щастя, а в другому – свобода, власність, безпека та опір пригнобленню [3, с. 95-96].

Відомі історичні постаті наукової думки України до природних прав людини відносять право власності, рівні можливості та справедливість, право на життя, право на мир та злагоду в суспільстві (С.С. Оріховський) [1, с. 544], На думку С. Десницького, слід вести мову про природні права, які людина має для захисту свого тіла, честі, гідності й власності [4, с. 56].

Як вважає К.Ю. Красовський, «природні права проявляються як певні людські цінності, які носять універсальний, загальний характер. Науковців завжди хвилювали питання загальнолюдських цінностей, таких як життя, свобода, гідність, право власності та прагнення до щастя» [3, с. 33]. Цей науковець вказує на відмінності між правами людини та природними правами, а також між природними правами і природним правом. Насамперед, права людини не слід ототожнювати з природними правами, оскільки права людини походять від природних прав, а «феномени природного права та природних прав пов’язані з природою, тому з часом, при їх вивченні, відкриваються різні аспекти, які ведуть до іншої, більш загальної теорії, так як це відбувається і в фізичних чи природних науках» [3, с. 34]. Водночас, характеризуючи природні права, цей автор відштовхується від слів «природа», «природній», вказуючи, що «те, що нам оточує, є природним за своєю суттю, якщо ми говоримо про природний стан речей чи те, що існує поза людською волею, явища, які людина пізнає, намагається встановити зв’язки для того, щоб опанувати нею. Тобто у природі є якісь внутрішні зв’язки та явища, що можуть бути використані людиною для встановлення певних правил свого існування у світі відповідно з цими зв’язками чи явищами та побудови свого суспільного життя через встановлення таких правил» [3, с. 38]

Ю.М. Рижук на підставі дослідження здобутку як античних філософів, так і науковців-сучасників вважає, що «природні права належать людині вже від її народження... впливають з природи людини й пов’язані з нею, тобто є особистими правами ... й у цьому сенсі є невідчужуваними та невід’ємними протягом життя людини: вона не може бути позбавлена цих прав та свавільно (диспропорційно) обмежена державою щодо їх реалізації». Природні або фундаментальні права людини, як стверджує цей науковець, «становлять основу правової системи і не можуть бути скасовані з волі держави, її законодавчого органу». Крім того, природні права ... є правами (вимогами), що їх заявляють державі». Ю.М. Рижук пропонує таке визначення природних прав: «це законодавчо закріплені, визнані та гарантовані державою закономірності, які відображають волю людини діяти на власний розсуд та на своє переконання з метою задоволення власних інтересів та потреб», а природне право – це «сукупність основних закономірностей, положень та засад, які визначають поведінку людей у соціумі незалежно від позитивного права» [5, с. 27].

Ю.К. Красовський стверджує, що одним із важливих природних прав людини є її прагнення до щастя, яке недооцінювалося вітчизняними дослідниками та необгрунтовано окремо не розглядається власне як природне право. На думку цього вченого, «мета та завдання держави повинні враховувати індивідуалістичний людський елемент як силу суспільного перетворення і створювати загальні рівні умови щасливого суспільного життя» [3, с. 175].

Право на необхідну оборону (або інакше – на самозахист) розглядається багатьма науковцями як природне право людини. Наприклад, Т.В. Столяр вважає, що «право на необхідну оборону є справедливим правом кожного захищати себе та свого ближнього від посягання і має бути ви-

правданим, зокрема, у випадках, як це передбачено ч. 5 ст. 36 КК щодо відсутності перевищення меж необхідної оборони. Право на самозахист відповідає основоположним принципам права та є одним з пріоритетних прав кожного громадянина нашої держави» [6, с. 91]; «право на захист є природним правом кожної людини незалежно від її професійної, фізичної чи іншої підготовки. Кожен може скористатися правом на необхідну оборону, хоча закон і не зобов'язує це право застосовувати» [7, с. 88].

На нашу думку, за наявності будь-якої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, яка передбачена КК, особа передусім переслідує мету захистити свої природні права, а також природні права інших осіб. При цьому йдеться про такі природні права, як право на життя, право на здоров'я, право на честь та гідність, що належать людині від народження, є невід'ємними, невідчужуваними, найвищою соціальною цінністю в нашій державі (ст. 2 Конституції України). Саме ж природне право – це право особи на спричинення шкоди правоохоронюваним цінностям у випадках, передбачених законодавством та за наявності фактичного складу відповідної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, передбаченої КК. Звертаємо увагу на те, що належність права на спричинення шкоди правоохоронюваним цінностям до природних прав обґрунтовується ще й тим, що особа в разі реалізації цього права передусім захищає своє природне право на щастя, про яке писали мислителі, філософи, науковці, та яке закріплене в деяких фундаментальних правових актах, про що йшлося вище.

Л. Гавришак та З. Борисенко у своєму дослідженні пишуть про те, що вчені запропонували модель суб'єктивного благополуччя, яка складається з таких основних взаємозалежних компонентів: позитивні емоції, які переживаються часто; негативні емоції як афективний компонент благополуччя, які трапляються рідко; когнітивна оцінка або «глобальні судження» задоволеності життям. Радість вони визначають як емоційний бік щастя, а задоволення – когнітивний. Для відчуття щастя, на думку цих науковців, необхідно дотримуватися двох способів саморегуляції її мотивації до світу: особистісне підвищення значущості людей та збільшення власних можливостей. Щастя – це гостре та інтенсивне відчуття. Найбільш скороминуще – це почуття щастя. Більш тривалим є психологічний добробут. Найдовше – це задоволення від життя. Зовнішнім детермінантами щастя є здоров'я, доходи, робота, соціальний статус, освіта, вік, стать, релігія, дозвілля, а внутрішніми – невротизм, екстраверсія, радість, любов та суб'єктивними – оцінка суб'єкта відповідно до його життєвих установок. Людське щастя полягає саме у своєрідному поєднанні цих факторів [8, с. 39]. Г. Михальчишин виокремлює такі складові щастя, як високу самооцінку, відчуття контролю над обставинами, наявність мети в житті [9, с. 73]. Наприклад, прагнення людини до щастя можна пояснити спричинення нею шкоди правоохоронюваним цінностям у межах такого стану, як виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК), виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК). Перебуваючи в кожному з зазначених станів, особа, насамперед прагне до щастя, зокрема, намагається контролювати обставини навколишнього світу, вирішувати ситуацію в спосіб, передбачений законом, з якнайменшим руйнуванням відповідного порядку суспільних відносин, поставленого під охорону закону України про кримінальну відповідальність. Прагнення до щастя у цьому випадку з точки зору феноменологічного підходу полягає в прагненні більшою мірою не до індивідуального, а до суспільного щастя, яке, на відміну від щастя особистого, що має прояв в інтересах окремої людини, її самоцінності, моральної гідності та відповідальності, охоплює певне суспільство [10, с. 70].

Водночас в кожному з указаних випадків спричинення шкоди правоохоронюваним цінностям особа може реалізовувати можливості й інших природних прав, зокрема права на життя, права на здоров'я тощо. Наприклад, особа, яка перебуваючи в стані виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам, таким як життя, здоров'я, власність інших осіб, якщо її дії спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, сама шкода відповідного характеру заподіяна, зокрема, особі, яка здійснює таку агресію, та в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, а також за наявності інших умов, передбачених у ст. 43-1 КК.

Водночас особа, яка перебуває у стані необхідної оборони, може діяти для реалізації такого природного права, як прагнення до особистого щастя, яке, як зазначалося вище, має місце і в

тому випадку, коли людина має такі цінності, як життя та здоров'я, які виступають зовнішніми чинниками її особистого щастя. Тобто, оцінюючи наявність того чи іншого стану крізь призму природних прав слід виходити з того, що особа у разі спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам реалізовує правомочності своїх природних прав, якими виступають право на щастя, право на життя, право на здоров'я, а також право на честь та гідність. При цьому універсального значення набуває право людини на щастя (особисте та/або суспільне), яке у разі спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам продиктоване прагненням людини до щастя та обмежене складом відповідної обставини, передбаченої у статті Загальної частини КК. Інші природні права людини, як-от право на життя, право на здоров'я, право на честь та гідність також надають можливості для особи, яка перебуває у стані тієї чи іншої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, спричиняти шкоду правоохоронюваним інтересам та не підлягати кримінальній відповідальності за вчинене.

Окрім того, що право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності в діях особи складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, реалізується через можливості природних прав людини, варто звернути увагу й на те, що такі правомочності впливають з природного права. Наприклад, О.М. Костенко розробив принцип соціального натуралізму як базового для природного права. На думку професора, принцип соціального натуралізму – це ключ, який дає можливість по-новому розв'язувати й інші проблеми, а саме право – це інститут забезпечення соціального порядку, заснований на законах природи, яким надана форма законодавства (нормативно-правових актів). На його думку, лише те законодавство можна вважати найбільш досконалим, яке найповніше відображає закони природи. Будь-яке порушення законів природи є проявом сваволі, а будь-які правопорушення, у т. ч. і кримінальні є проявом людської сваволі [11, с. 76-77].

У контексті природного права слід звернути увагу на те, що кожна людина з моменту народження наділяється не лише природними правами. Вона має волю та свідомість, які «функціонують лише в єдності, утворюючи генераційно-регуляційний комплекс, що генерує і регулює будь-яку поведінку людини, в тому числі і соціальну. Воля без свідомості «сліпа», а свідомість без волі – «німа» [12, с. 25]. Ураховуючи принцип соціального натуралізму, О.М. Костенко стверджує, що «кримінальний (тобто, соціально значущий) характер поведінки людини ... визначається властивостями її «соціальної особистості» ..., Сутність ... якої складають її воля і свідомість, саме вони утворюють у людини шар «соціальна особистість». ... Які воля і свідомість людини – така і її соціальна поведінка, саме у цій поведінці проявляється воля і свідомість людини» [13]. Воля та свідомість особи перебувають в нормальному стані, коли вони підкоряються законам Матері-Природи, що є джерелом соціального поступу. Як пише О.М. Костенко, «Джерелом таких атрибутів соціального прогресу, як Добро, Істина, Краса, Справедливість, є не самі по собі воля і свідомість людей, а Мати-Природа, що дає закони для волі і свідомості людей» [14, с. 34]. Тобто, у такому випадку слід вести мову про «соціальну людину». Водночас у злочинців воля перебуває у стані сваволі, а стан свідомості – у стані ілюзій. Стан сваволі і стан ілюзій, який характерний для волі і свідомості злочинця, це «комплексом сваволі та ілюзій» [15, с. 46]. Комплекс сваволі й ілюзій – це соціально ненормальний стан волі і свідомості людини, який означає непристосованість її до соціальної форми обміну. Кримінальна поведінка – це такий прояв комплексу сваволі й ілюзій, який порушує нормальність (норму) обміну речовин в умовах соціальної форми природи. Інакше кажучи, злочинність – це соціальна форма ненормальності, що існує в природі, а добродійність – це соціальна форма нормальності, що існує в природі [16, с. 243].

Отож, з огляду на методологічний підхід соціального натуралізму, який впливає з ідеї природного права та природних прав, про що йшлося вище, вбачається, що протиправна поведінка соціопатичної особистості у більшості випадків, для якої характерним є комплекс сваволі та ілюзій, зумовлює виникнення стану однієї з обставин, що виключає кримінальну протиправність діяння, є своєрідним пусковим механізмом зворотної реакції особи, до якої така протиправна поведінка адресована. Протиправна поведінка соціопатичної особистості «запускає» механізм зворотної реакції адресанта у вигляді вчинення дій у відповідь на цю поведінку, які спричиняють шкоду правоохоронюваним інтересам та які зовні подібні до протиправної поведінки. Однак з огляду на те, що в такий спосіб відбувається захист природних прав людини, а сама поведінка відповідає тим вимогам, що висуваються законодавцем у кожному конкретному випадку до контролю з обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, свідомість та воля особи,

яка спричиняє шкоду правоохоронюваним інтересам, не перебувають у стані аномії, у такої особи відсутній комплекс сваволі та ілюзій, а сама особа не є соціопатичною.

Однак якщо відбувається ексцес обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, коли перевищуються визначені кримінальним законом межі (наприклад, якщо особа, яка перебувала в стані крайньої необхідності, умисно заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода ч. 2 ст. 39 КК), то слід констатувати, що особа, яка його допустила, є соціопатичною, що характеризується комплексом сваволі та ілюзій. При цьому сваволя полягає в тому, що вона вчиняє такі дії, що свідомо перевищують ту небезпеку, яка їй загрожує (якщо йдеться про крайню необхідність – приклад, який було наведено вище), а ілюзії – в тому, що така особа вважає, що вона продовжує захищати свої природні права і діє правомірно.

Однак так буває не завжди. Наприклад, нещодавно у телеграм-каналах було опубліковано новину, що австралієць, який згвалтував озброєного злочинця, сяде в тюрму на 4 роки. Наркоман з ножом та в масці вліз у чужий будинок з метою пограбування. Там він стикнувся з іншим чоловіком, який не був господарем цього будинку, а перебував у ньому в гостях. Після проникнення в будинок наркоман почав вимагати в цього чоловіка гроші, однак він цих грошей наркоману не дав, а почав наносити удари бейсбольною битою доти, доки нападник не втратив свідомості, а потім згвалтував його. У такому разі, вочевидь, свідомість та воля особи, яка після проникнення іншої особи в будинок заподіяла їй удари та згвалтувала, перебувають у стані комплексу сваволі та ілюзій, а сама особа, яка вчинила таку протиправну поведінку є соціопатичною особистістю. Проте такі ситуації радше є винятком, аніж правилом.

Таким чином, зазвичай особа, яка своєю протиправною поведінкою викликає необхідність в іншої особи спричинити шкоду правоохоронюваним інтересам, є соціопатичною та характеризується комплексом сваволі та ілюзій, а особа, в якій виник стан будь-якої обставини – як правило є соціальною особистістю, свідомість та воля якої не перебувають у стані комплексу сваволі та ілюзій, а підпорядковані захисту природних прав та є правомірними у разі відповідності природному праву навіть у разі спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, однак якщо її поведінка відповідає визначеним кримінальним законом вимогам. У разі ж ексцесу під час захисту своїх природних прав, коли відбувається спричинення тієї шкоди, яка за певних умов явно не відповідає тій небезпеці, що загрожує цій особі, свідомість та воля вражені комплексом сваволі та ілюзій, а за самі такі протиправні дії ця вже соціопатична особа притягається до кримінальної відповідальності.

Висновки. Як було встановлено вище, право особи на спричинення шкоди правоохоронюваній інтересам за наявності фактичного складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, є природним правом людини. Зроблено висновок, що оцінюючи наявність того чи іншого стану крізь призму природних прав слід виходити з того, що особа у разі спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам реалізовує правомочності своїх природних прав, якими виступають право на щастя, право на життя, право на здоров'я, а також право на честь та гідність. При цьому універсального значення набуває право людини на щастя (особисте та/або суспільне), яке у разі спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам продиктоване прагненням людини до щастя та обмежене складом відповідної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, передбаченої у статті Загальної частини КК.

Констатовано, що право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності в діях особи складу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, реалізується через можливості природних прав людини, а самі правомочності впливають з природного права.

З огляду на методологічний підхід соціального натуралізму констатовано, що протиправна поведінка соціопатичної особистості у більшості випадків, для якої характерним є комплекс сваволі та ілюзій, зумовлює виникнення стану однієї з обставин, що виключає кримінальну протиправність діяння, є своєрідним пусковим механізмом зворотної реакції особи, до якої така протиправна поведінка адресована. Протиправна поведінка соціопатичної особистості «запускає» механізм зворотної реакції адресанта у вигляді вчинення дій у відповідь на цю поведінку, які спричиняють шкоду правоохоронюваним інтересам та які зовні подібні до протиправної поведінки. З огляду на те, що в такий спосіб відбувається захист природних прав людини, а сама поведінка відповідає тим вимогам, що висуваються законодавцем у кожному конкретному випадку до котроїсь з обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, свідомість та воля особи, яка спричи-

няє шкоду правоохоронюваним інтересам, не перебувають у стані аномії, у такої особи відсутній комплекс сваволі та ілюзій, а сама особа не є соціопатичною. У разі ж ексцесу під час захисту своїх природних прав, коли відбувається спричинення тієї шкоди, яка за певних умов явно не відповідає тій небезпеці, що загрожує цій особі, свідомість та воля вражені комплексом сваволі та ілюзій, а за самі такі протиправні дії ця вже соціопатична особа притягається до кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. академ. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ін-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. Т. 2 Філософія права. 1128 с.
2. Головатий С., Козюбра М., Сироїд О. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. Київ: Книги для бізнесу, 2008. 992 с.
3. Красовський К.Ю. Природні права людини в українському конституціоналізмі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Вищий навч. заклад ун-т економіки та права «Крок», 2021. 253 с.
4. Антологія української юридичної думки: у 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упоряд.: В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко. Київ: Вид. Дім «Юридична книга», 2002. 568 с.
5. Рижук Ю.М. Філософія природного права в системі загально-правових засад доктрини прав людини. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: юрид. науки*. 2018. Вип. 3 Т. 1. С. 25–29.
6. Столяр Т.В. Правова природа реалізації особою права на необхідну оборону в умовах військового конфлікту в Україні. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 87–92.
7. Столяр Т.В. Перевищення меж необхідної оборони: поняття, ознаки та види відповідальності в разі виникнення ексцесу. *Юридичний часопис Нац. Академ. Внутр. справ*. 2015. № 2 (10). С. 88–98.
8. Гавришак Л., Борисенко З. Щастя як психологічна категорія. *Проблеми гуманітарних наук: збірн. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Серія «Психологія»*. 2019. № 45. С. 39–51.
9. Михальчишин Г. Психологічний аналіз уявлень про щастя та його переживання особами юнацького віку. *Вісник Львівського ун-ту. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 2. С. 73–80.
10. Лютак О., Федик О. Щастя як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. Вип. 24. С. 68–76.
11. Костенко О.М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму. *Проблеми філософії права*. 2013. Т. 1. С. 71–78.
12. Костенко О.М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології: монограф. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. 140 с.
13. Костенко О.М. Концепція «соціопатичної особистості» в кримінології. URL: <http://surl.li/kzgcsv> (дата звернення: 01.09.2023).
14. Костенко О. Соціальний натуралізм – світогляд майбутнього. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 10. С. 33–38.
15. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монограф. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
16. Костенко О.М. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: Паливода А.В., 2020. 812 с.